

Посвещавам на:

- *Всички, спасявали нас, Паси, когато са могли;*
- *Всички родили, родени или придошли като Паси, или пътешествали с Паси;*
- *Братовчед ни Исак Нусим Паси, убит в концлагера Собибор през март 1943;*
- *Съвременните ни родоначалници – татко Исак, баща му Соломон и дядо му Исак, баба му Донуча, нейния баща Елиезер Калев, и така назад – чак до II век;*
- *Майка ми Лили – стожер на цял клон Паси, която ме окуражи да създадем тази книга;*
- *Гергана и нашите подрастващи или попораснали деца – Исаак, Катерина, Михаела, Давид и Борислав;*
- *Всички други жени, вдъхновявали някой Паси;*
- *Максим Минчев, с когото пропътувахме толкова страни, пустини, континенти и океани, докато събирахме паметта за Паси, и на всички други, съучаствали в това;*
- *Кмета на Пловдив (1908–1912) д-р Иван Кесяков, проф. Любомир Иванов от Математическия институт на БАН, ректора на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ Иван Илчев и всички като тях, оценили и увековечили имената на Калев и Паси;*
- *Ексклузивното малцинство от Ното Sapience, дръзващо да поправя света и на оценяващите това.*

**Д-р Соломон Паси
от рода от Фес**

От поне век насам ние, децата в семейството на дядо ми Соломон Паси, сме отглеждани като малки под, а като по-големи – пред голяма в детските ни очи географска карта на света*, неизменно висяща на стената в хола.

Пред нея бащите и дядовците разказваха на децата и внуците кога и откъде евреите са прогонени или заточени и са тръгнали после, за да спрат – къде и до кога, преди пак да потеглят от тази спирка напред (което често е било назад!), и как са намерили Изход (когато го е имало), и откъде не са – защото спирката е била безИзходна, крайна, терминална – като газовата камера на концлагер, който конформизмът на времето превръща в Голгота за един цял народ.

Странстванията на еврейските колена и родове датират от Авраам насам и продължават вече 3835 години, или близо 40 века.

Хрониката *Паси от Фес* жалонира преселенията на един неголям род през последните 19 (от тези 40) века, опасващи Средиземното море, южно – от Леванта и Машрек през Аденияския залив към Магреб, и северно – от Магреб, през Испания, Османската империя и България обратно до Леванта, като частично документираща само последните 3 от тези 19 века, между XVIII и XXI в.

Километричните камъни на тази траектория „разкопахме“ като системно будехме родовата памет с помощта на документи, книги, предания, знания или спомени, срещи и най-вече с пътешествия до места, които подсказваха къде вероятно сме отседнали и къде кракът ни не е стъпвал.

За разни народи (вкл. евреи, българи, арменци, цигани, поляци, ирландци, индианци, рохинги, уйгури, множество африкански...) е ноторно известно, че са били изстребвани, окупирани, поробвани, прогонвани или разселвани, често и за векове. Но това, което при евреите впечатлява е, че те, дори и силен да са държани в „приемната“ страна, са ползвани там като мениджъри, вкл. генерални (СЕО) – като Йосиф в Египет, или дори царуващи – като Естир в Персия. Тоест те са били ползвани да поправят нещо, което не е било наред. Но въпреки това интелектуално признание от „поборителя“, героиката, която е присъща на други епоси, отстъпва в еврейския епос пред пътеводния и до днес наш стремеж *от робство към свобода*.

Евреите са скитали по глобуса с едничката мечта – да се върнат и уседнат у дома. Странна ли е мечтата на един потомствен скиталец *да се завърне у дома*? Не, не е: баща ми, заклет пътешественик, често повтаряше, че най-прекрасната част от всяко пътешествие е завръщането вкъщи.

Евреите, за разлика от множество номадски племена, не пътешестват по свой избор или за да завладяват други народи. Гоненията, погромите и отшелничествата – от Авраам до днес – култивират у евреите здрав генетичен фундамент, върху който всеки от нас надгражда фина епигенетична надстройка на индивидуалната или семейната си миграция.

Еврейството възниква с договора, Обета на Авраам с Бога, който му обещава Обетованата земя, тоест благодатта на уседналостта, както и че ще умножи поколенията му, за да са безбройни като звездите по небето. Уседналостта е изначалният еврейски блян, заради който сме приели монотеизма, преди да го споделим с християни и

* Освен стенната карта, другите три неизменни домашни реквизита, описани по-долу, са Библията, многотомната библиотека и шахът.

мюсюлмани. Поривът за уседналост е бил толкова доминиращ, че сме се ангажирали пред Бога да обрязваме мъжете (слава Богу, не и жените!), с което Авраам се заема веднага, като започва със себе си.

Бог обаче никак не е бързал да изпълни своята част от Обета с Авраам. Частта с „поколенията, безбройни като звездите по небето“ щеше да е изпълнена, ако днес евреите бяха колкото китайците или индийците. Но при днешна еврейска популация от едва 0.2 % от световното население, на Бог ще Му трябват още хилядолетия, за да си изпълни ангажимента към нас. Освен ако не броим и християните, и мюсюлманите към тези обещани поколения (което също е защитима теза), макар че с отказа си от обрязване християните се самоотлъчват от Обета.

С другия си ангажимент – Обетованата земя, Бог също хич не бърза. Евреите се нанасят (но само временно!) в тази Обетованата земя чак 4–5 века по-късно, след като в добавка към Обета с Бога са поели и нов ангажимент – да следват и 10-те Божии заповеди, дадени им от Него чрез Моисей. Тази Обетована земя, Бог продължава доста хаотично ту да я отнема, ту да я връща на евреите, като последното ѝ връщане е едва през 1948 г., за което те трябваше да платят допълнително и с Холокоста – най-жестоката цена, каквато от друг народ едва ли е вземана за каквото и да било, та камо ли срещу миниатюрно парче пустиня.

Големият, горчиво извлечен от евреите извод от Обета им с Бога е (и с това изпреварват римляните в основаването на частното право), че всички договори трябва да съдържат поне следните пет реквизита:

- 1) срок за изпълнение;
- 2) гаранционен срок за получената стока или услуга;
- 3) ясни дефиниции на понятията в него, като „поколения“ и „безбройни като звездите“;
- 4) мерки за укрепване на доверието;
- 5) неустойки за неизпълнение.

Но в края на краищата – въпреки очевидно дължимите от Бог неустойки – евреите Му прощават, защото уседналостта не е Върховният смисъл на живота им, а само средство (едно от средствата!) да го постигнат.

Върховният смисъл на живота за нас е да поправяме света Му – Тукун Олам е терминът на иврит за това. А хилядолетните несгоди на евреите произтичат от спойката между конформизма, популизма и антисемитизма, който със зъби и нокти пречи на света да бъде поправян.

Първият конфликт на евреите датира от първия евреин Авраам – от класическата свада между жена му Сара и прогонената от нея негова египетска наложница Агар. Вероятно Сара днес е толкова почитан библиейски персонаж заради многогодишното ѝ търпение към Агар, което днешната феминизирана жена едва ли би проявила към любовницата на мъжа си, дори тя да е родната ѝ сестра.

Исмаил (син на Авраам и Агар) и исмаилевите 12 синове дават 12-те колена на днешните араби, известни тогава като исмаилитяни или агаряни. Исмаилитяните са не по-малко скиталци от нас, евреите. Дори според някои източници, етимологията на думата „арабин“ е „скитник“. Тоест една от най-дълбинните връзки между евреи и араби е общият баща и предаденият от него скиталчески ген.

Дали поради (или въпреки?) тази близост, семейният разкол между евреи и араби остава вероятно най-старият тлеещ още международен конфликт на Земята. Но

днес сме свидетели на вълнуващо историческо помирение между Авраамовите деца, фиксирано в Авраамовите споразумения, сключени напоследък между Израел и няколко арабски държави, сред които и Мароко. А свободата в мир отприщва верижна реакция от нови и нови усъвършенствания на света.

Бащината ми *Политическая карта мира*, по която бях обучаван – макар и скромна по днешните евро-атлантически мащаби – изглеждаше огромна в ококорените ми детски очи. Днес в упеторената от технологиите *The World Map. Political*, висяща у дома, светът ми малее в присвитите ми от взирание в него очи*.

И като застава пред нея – сам или с деца – се питам: „Пътешествията ще надживеят ли гоненията и ако да – накъде ще продължат, ако светът е окончателно поправен?“ Да, има накъде: по звездната карта, за да поправяме и звездния свят...

Генетична памет зад тази книга: *The Call of Nature*

Паси от Фес е изцяло написана от неподражаемата в този жанр Антоанета Зоткова, която преди това композира подобна хроника за Узуновия род на майка ми. аз участвах само в сътворяването на идеята за тази книга, но пък тази идея има 50-годишен „пренатален“ период между 1973 и 2023 г.

България. „Пътешествието“, в което е зачената тази книга е от около 1972–1973 г. и е едва до Варна. Наричам го „пътешествие“ не само защото тогава все още не бях излизал в чужбина, но и защото за пръв път се качих на самолет. Във Варна нашият братовчед Моис Паси даде на баща ми първия прототип на избуялото днес като гора родословно дърво на Паси.

Концепцията за книгата прорастваше в разни моменти от живота ми и моите (около 350 на брой досега) пътешествия по всичките 7 континента и 4 (от общо 5) океана.

Израел. Първото „задгранично“ раждане на книгата може би беше през 1980-а в Израел, където посетих живите си тогава роднини Паси и складирах автентична информация за фамилните ни връзки и корени. Тогава още не знаех, че каквото и да пише в Свещените книги, генетичното мото на евреите е *Тикун Олам* – „Да поправим света!“

Следващите ми пътешествия – и до Израел, и по света – слагаха тухла по тухла върху потребността да опишем този многовековен маратон, включващ спирки на Атлантика и Индийския океан, Червено, Мъртво, Арабско и Черно море, и опасващ цялото Средиземно море.

Най-неочакваната кулминация в израелския ми цикъл пътешествия беше в Йерусалим през декември 2009. Тогава с Максим Минчев през деня връчихме на президента Шимон Перес издадената на български негова биография от Бар-Зохар (*Български писател*, С., 2009, под редакторството на Максим Минчев), а с Гергана инвестирахме нощта в зачеването на Михаела Паси. Също както при Авраам и Сара (макар без катализиращото присъствие на Агар) зачатията на първото ни общо дете изискваше търпеливи, няколкогодишни усилия. Те се увенчаха с успех в емблематичния йерусалимски хотел „Цар Давид“ и затова си „заплюхне“ името Давид, ако беше момче. Но не беше! Това запазено име използвахме през 2011, когато се появи и по-малкият й

* Картата на дядо ми, по която е бил обучаван баща ми (рекламна на *Lloyd Triestino*) е описана в есето на баща ми „Испания в мен“. Засега нямаме сведения за другите карти, по които Паси са се движили от II в. насам.

брат. (Именуването на по-големия ми син Исаак през 1994 беше по-лесна задача – в бащиното ми име Исаак за повече автентичност удвоих „а“ до „аа“.)

И постепенно разбирах, че Израел – макар да не е място, от което ще бъде поправен целият свят – е родилният дом, специализиран в излъчване на механици и ремонтъори, генно моделирани да поправят света.

Мароко. Пътешествието, което ми вмени дълга да пристъпя към тази книга, беше през 2015 до Фес в Мароко, след срещата ми във Фес с *Touimi BenJelloun* – мюсюлманско-еврейски антиквар, историк, поет и интелектуалец, който ми предаде вълнуващата история, описана в подробния ми дневник от Фес, публикуван в глава *Родоначалие* в хрониката *Паси от Фес* от Антоанета Зоткова.

Името Паси в мароканско-арабския си вариант е *Ел Фаси* и означава *от Фес*. Как и дали от Мароко днес, през XXI век, може да се поправя целият свят – не съм изследвал. Но през XVIII век това е било по-ясно! Тогавашната прозорливост на Мароко е неподдражаема: тя е първата държава в света, дръзнала да признае младата република САЩ. Оценката за величието на Мароко личи в историческото писмо от 1789 на първия американски президент Джордж Вашингтон до султана-крал-император на Мароко, в което Вашингтон се прекланя пред „великодушното, мъдростта и добронамереността“ на адресата и предрича, че САЩ „постепенно ще стават значими за своите приятели“ – разберирай, ще достигнат величието на Мароко.

Осем века преди Вашингтон, около X в., моите предшественици (според историята, разказана от БенЖелун) са се заселили във Фес, за да преподават и учат в тамошния университет. С цялата условност около дефиницията за тази академична институция – еволюираща по време и география – Университетът във Фес, основан през 859 г. имал славата на най-добрия в Африка, а и до днес се рекламира като най-стария безспирно работещ университет в света.

Можем да предположим, че тогава Мароко е имал потенциала за поправка на два от трите континента на Стария свят – Африка и Европа, съответно утробата и детската ясла на *Ното Sapience*.

Моето семейство дошло тук за *авто Тикун Олам* – да усъвършенстват себе си, преди останалия свят. А семейната ни миграция заради Университет продължава и до днес, от континент на континент.

Етиопия. *Операция „Моисей“* през 1984 (последвана от операциите „Джошуа“ и „Соломон“), с която Израел (с помощта на ЦРУ) прехвърли хиляди фелаши (етиопски евреи) от гладуваща Етиопия през Судан към Израел винаги ме е вдъхновявала – и като военно изпълнение, и като история на етиопския юдаизъм, циментиран от връзката на цар Соломон със Савската царица, която му ражда син Менелик, следващия етиопски владетел. В *Операция „Соломон“* си струва да открием българската връзка – премиерът Исхак Шамир, който е български зет, женен за българката Шуламит, която връзка бе засвидетелствана от сина им Яир пред посланика ни в Израел Димитър Михайлов.

До такава степен бе жив образът на фелашите в съзнанието ми, че през 2008 в самолета за Малайзия разпознах, че обслужващата ни стюардеса е именно фелашка.

Етиопия посетихме през 2014. В Аксум – на една ръка разстояние от „изчезналия“ според Индиана Джоунс кивот (свещения сандък, пазещ каменните скрижали с 10-те Божии заповеди) и в музея в Адис Абеба, пред пращката и арфата на цар Давид, разбрах,

че евреите – поправячи на света, са избрали този юдео-християнски бастион като резервно, „бекъп“ хранилище за знание, инструменти, традиции и умения.

Етиопия има неподражаема карма и визия за поправянето на света. При евреите летоброенето започва със Сътворението на света, с Адам и Ева, като включва и техния „райски“ период, в който предполагаме, че всичко е съвършено и не подлежи на поправка. Той според християнски учения е с продължителност едва 9 часа, само в Шестия ден от Сътворението, но според нашите етиопци е продължил цели 7 години, 7 месеца и 7 дни.

И сега, забележете, етиопците започвали летоброенето си именно от Изгонването от Рая, когато човек се е разделил със съвършенството на света и е започнал да го поправя. Впечатляващ народ са етиопците – да прозрат, че значими са не годините, прекарани в райска леност, а само онези в робството на поправянето на света. Не случайно тяхната азбука датира от 7-ми век **преди** новото летоброене...

Аушвиц/Освиенцим. Берлин. Имал съм множество осуетени пътешествия, за които съм съжалявал. Но имаме семейно пътуване, на чието осуетяване всички след това дължим живота си. То е било зловещо планирано за 10 март 1943, заради което сме били конвоирани (с по няколко килограма багаж) до двора на пловдивското еврейско училище, откъдето да бъдем депортирани до Треблинка, Аушвиц, Биркенау, Собибор или „Бог знае къде“.

Посетих Аушвиц за мемориална церемония през януари 2010. Студът – какъвто и от Антарктида не помня – въпреки балтона и всичките ми зимни аксесоари, пронизваше костите ми до пръсване. Той не беше климатичен, а по-скоро възстановка на някакъв космически мраз, идващ от най-дълбинните дебри на Злото...

Смразяваща всъщност беше оживялата родова памет за бруталната екзекуция в концлагера Собибор – проектиран като фабрика за смърт – на братовчед ми Исак Нисим Паси, депортиран от Франция дотам и убит на 28 март 1943, само 18 дни след спасяването на семейството ни в Пловдив.

За осуетяването на депортацията има много храбри българи и благородни институции – най-отпред стои Българската православна църква – допринесли с думи и конкретни дела. Но баба ми Софи, която интерпретираше мнението на дядо ми и на брат си – видни пловдивски адвокати, резюмираше спасяването ни до: „*Царят ни спаси!*“

През април 2004, като председател на ОССЕ бях заедно с Колин Пауъл и Йошка Фишер домакин на Конференцията за борба с антисемитизма в Берлин. Там връщич тържествено на Йошка унизителната жълта еврейска значка на дядо ми като емоционален жест на помирение, с който смятах, че ще влезе в равновесие с фамилията спомен за Холокоста. В Аушвиц обаче разбрах, че в душевно равновесие с Холокоста никой и никога не трябва да влиза.

Барселона. През ноември 1987 бях поканен лектор по математическа логика в Университет в Тулуза, откъдето не пропуснах да отскоча до Андора и Барселона. Там пред една от къщите в еврейския квартал ме връхлетя нещо средно между родов спомен, наелектризиращо прозрение и всеизпълващо усещане, че сме обитавали именно тази къща, дори бръкнах инстинктивно в джоба си, за да извадя ключа от къщи, който прогонените евреи са си предавали през поколенията.

Интересно, че през 2022, когато бяхме в Барселона с четирите ни деца, нищо от този спомен не се събуди. Дали пък родовите спомени не са по-мощни преди появата на децата, призвани да ги поемат и продължат заедно с рода...

Либия. През 2001–2005 като външен министър, редом с интеграционните национални приоритети се бях посветил на освобождаването на българските медици, задържани като заложници от полк. Муамар Кадафи в Либия. Едно от множеството безумни обвинения срещу тях беше, че били шпиони на Мосад. Антисемитизмът в Либия имаше стари корени, довели до експулсиране на цялата еврейска диаспора оттам и това обвинение покълваше в плодородна почва.

Първата ми среща с Кадафи (от общо три) беше през декември 2001 в Триполи. Посъветван от екипа ми в МВнР, носех му подарък по неговия професионален вкус – позлатен пистолет, изработен от „Аркус“, Лясковец. Знаех, че не мога да се гордея с такъв подарък, направен на такъв домакин, но в дипломатията често трябва да избираш между по-дребното лично емо и националния успех, като второто надделява. Кадафи прие играчката, но тя не стои нито бучка от леда в двустранните ни отношения, трупан с години.

Като видях, че с пистолет няма да стане, реших да опитам „с добро“, тоест със слово, като хвана бика за рогата. Казах на домакиня си по повод обвинението му към медиците ни: *Ако измежду нас има агент на Мосад, по-вероятно е да съм аз, защото аз съм евреинът тук.* Тази фраза, превърнала се впоследствие в личен мой *Тикун Олам*, проработи и мигом стои леда, като отключи и вдъхновението на Кадафи. Той разпалено разви визията си (абсолютно непопулярна дори в арабския свят!) за решаване на блискоизточния конфликт през създаването на обща еврейско-палестинска държава, на която той дори беше измислил и името – Изратина (Израел + Палестина), като братството между евреи и араби трябваше да е изходната точка и гаранция за успех.

Тогава прозрях, че опитите за поправяне на света не са строго еврейски монопол, а са още един актив, споделен с братовчедите ни исмаилитяни.

През 2011, четири години след успешното извеждане на медиците ни от Либия, полковник Кадафи беше убит от развилнялата се революционна тълпа. Не разбрах как точно. Но когато през март 2023 подготвихме с Георги Милков и Таня Михайлова архива ни по делото ни в Либия и им показах документа от „Аркус“ за позлатения пистолет, Георги (най-знаещият по делото в Либия, но за пръв път чул за пистолета подарък) ме информира, че Кадафи е бил убит с позлатен пистолет, подарен му от международна делегация и откраднат от убиеца от кабинета на Кадафи.

Кълна се в *Тикун Олам*, никога не съм пожелавал смъртта на моя противник, още по-малко след като сме се договорили и изпълнили договора. Но допуснах, че ако Либия беше запазила своите евреи, привикнали да спасяват хора в беда, все някой щеше да спаси някоя жертва на революционния терор, отмъстил на Кадафи.

През 2005 моят либийски *Тикун Олам* – агент съм на Мосад, беше приет съвсем буквално от главния ни прокурор, който обслужваше прокремълска клика у нас и той ми повдигна обвинение за „шпионаж в полза на Израел“, което е класическо антисемитско оръжие на Злото в опитите му да осуети поправянето на света. А в случая целта беше да се реверсира прозападния тренд на България, с който бях напълно идентифициран от 1990 насам и който през 2001–2005 достигна своя апогей. Но замисълът на този заговор не успя: вече бяхме завъртели колелото на историята на бързи обороти и връщане към Кремъл беше невъзможно. Поне в онзи момент...

Моят изстрадан извод обаче беше, че преди да продължа с поправките на света имаме още много да поправяме у дома, за да си подсигуририм гърба.

Америка, Америките, САЩ. През 1492 Испания открива Америка, като е смятала, че това е Индия, но всъщност е била Куба! И пак през 1492 Испания прогонва евреите и арабите, дошли за да поправят Европа, в което те били напреднали! Чудя

се – дали садистичната наслада на гонителите на Паси не е била двойна заради факта, че пропъждат еврейско семейство с арабско име?

А след като светът е разбрал, че Америка не е Индия, а си е Америка, тя става глобалният пристан за надеждите на всички, бягащи от нещастieto или преследващи щастieto. И на евреите – преди всичко!

Днес Ню Йорк е градът на планетата с най-много евреи. Изграден е в огромна степен от руски и европейски евреи, намерили тук родина и бъдеще след варварски погроми и вековни преследвания срещу тях, предимно от руските императори, хитлеровия фашизъм и съветския антисемитизъм.

Америка става новият Рим и всички започват да идват в Америка, защото всички идват в Америка. Американският хоризонт става магнитът за всякакви ремонтъори на света – и за евреите в частност. ООН, създадена да поправи света след разрухата на Втората световна война, не остава по-назад и издига централата си именно в Ню Йорк. Защото, при всичките ѝ несъвършенства, именно откъм Америка днешният свят се поправя най-ефективно.

Моите дузини пътешествия из всички Америки непрестанно будеха родовата ми памет. В едно от тези пътешествия през 1990-те (по покана на Американския еврейски комитет) един американски хебраист ме просветли за мароканско-арабския произход на семейството и името ни. И там беше един от изворите за тази книга.

Някои пътешествия събуждат генетичната памет – като тези по-горе. Други, обратното: възпират въображението и скитането между миналите животи.

Такова беше нашето пътешествие през август 2018 до **Сао Томе и Принципи** (в Екваториална Западна Африка, в Атлантика) – колония, основана в необитаеми острови от португалския крал Жоау II през 1493. Той запокитва тук като пионери колонизатори около 2000 еврейски деца. Те били покатоличени, след като били изтръгнати от своите (току-що прокудени от Исабела Кастилска) семейства – като глоба, че не могли да си платят таксата за транзитиране през Португалия.

Едва 600 от тези деца пристигат живи до Сао Томе, където оцеляването им е оставено на естествения подбор. Но Сао Томе остава в историята с това, че е единствената държава, в която първият „майчин“ език е нашият ладино. В Сао Томе усетих не родовата памет, а благодарност към Исабела Кастилска, която е постъпила далеч по-благородно от португалския си колега, като е пуснала семейството ми към Източна Европа, а не към Западна Африка. Как ли са могли да поправят света тези 600 заточени еврейчета от това затънтено къше на света – този въпрос и до днес ме мъчи!

Йемен, където преди исляма юдаизмът е бил държавна религия, е другото място, където усетих, че силата на еврейското присъствие се е изпарила. При официалното си посещение там през февруари 2005 бях прелюбезно приет от домакините си в страната им, раздирана от вътрешни и външни конфликти.

Там установих задълбочаващия се национален проблем с уж лекия наркотик *кат*, чиито листа се дъвчат масово от населението и това ги вади от строя още около обед, разорява ги и срива цялата икономика, доколкото я има.

Дали заради наркотика или друго, но в Йемен, на брега на Аденския залив, Арабско море и Индийския океан не усетих остатък от еврейско присъствие, въпреки историята на семейството ми, приютило се през II в. тук, около или в царството Сава (според *NatGeo* е Саба) – на Савската царица, майка на Менелик, неин син от цар Соломон. Явно *Тикун Олам* откъм Йемен беше станало трудна задача.

Освен местата, в които родовата памет е еднозначно или събудена, или не, има и такива, в които тя осцилиращо ту се буди, ту притихва. Това са **пустините**.

Едва ли има друго като пустинята, локално географско понятие, изпълнено с толкова неподозирано разнообразие. Сахара, Либийската, Синайската, Юдейската, Мъртво море, Негев, Пясъците Ал Харита, Атакама, Мохаве, Калахари, Намиб, Гоби и разбира се – голямата Ледена пустиня Антарктида – една с една не си приличат, но всяка една напомня, че космическата самота е постижима и на Земята.

Доминантата в пустинята е да се слееш с нея (за да оцелееш) и през ум не ти минава да я поправяш – колкото и голям евреин да си! И само пустинната песен, която сам композираш, може да те синхронизира с вибрациите на тази самота и да те изведе до нейния край, там където пясъци и прах, океан и сол, жегата и мраз, мараня и ветрове и техните звуци се сливат в едно.

Има народи, които от пустинята правят рай, други – обратното. Ако си Моисей, разбира се, ще използваш 40-те години скитане из пустинята, за да поправяш не нея, а един трудно поправим народ, а после – нека той поправя и пустинята, и света!

Но внимавай! Пустинята е единствената, която ражда и оазис, и мираж, които много често съвпадат.

Тикун Олам – еврейските поправки към Конституцията на света

Нулевата поправка на света я прави Ева – подстрекана от Змията (Сатаната) – която после изкушава и Адам. Те отхапват от забранения *плод на познанието на Доброто и Злото*, с което отнемат Божия монопол върху отграничаването между Доброто и Злото. Заради което Бог ги вади от перфектния Рай и ги праща в свят, плачещ за безбройни поправки. Но Адам и Ева не са евреи, еврейството идва векове по-късно, призвано да продължи делото им и да се противопостави на Сатаната.

Първата еврейска поправка на света е „*изобретяването*“ на Бог, тоест на монотеизма, което прави Авраам (XIX–XVII в. пр.н.л.) – първият евреин и *бащата на всички вярващи*.

Бог е обяснението **за неуките ЗАЩО трябва да сме добри**. Ученият няма нужда от Бог, за да разбере, че Доброто е правилно, а Злото – неправилно.

От една страна, Библията величае Бог с най-хвалебствени и благородни определения – всемилостив, всеопрощаващ, всемогъщ, вечен и т. н., и т. н.

Не бих се занимавал с всемогъществото на Бог, което всеки математик знае, че е вътрешно противоречив абсурд. Може ли Той да натрупа грамада от камъни, която да не може да повдигне? Не, разбира се, Той не може, но всяко дете може... А Той не може и да се самоубие – нещо, което всяка риба, излязла на плажа, лесно го прави!

Но в морала Му бих се вгледал. Пак Библията Му приписва деяния и твърдения, които позволяват на редица учени да ги оспорят като морални устои, ако те биха били присъщи на човек.

Ричард Докинс, еволюционен биолог, оксфордски професор и задълбочен изследовател на религиите, в книгата си *Делюзията Бог* (изд. Изток-Запад) стига до заключения, които традиционният западен ум би определил като скандални:

Струва ми се, че старозаветният Бог е и най-неприятният персонаж в цялата художествена литература. Епикризата му сигурно ще включва и следните характеристики: той е не само ревнив, но и се гордее с това; дребнав, несправедлив, мнителен и маниакално властолюбив; отмъстителен и кръвожаден, с рецидив в сферата на етническото прочистване; женомразец, хомофоб и расист;... И следват още два реда съдебно-медицински диагнози, които си спестявам, за да не бъде упреknат в богохулство.

Ако Докинс обаче възприема Бог като образец за Добро или Справедливост, той грeши. Бог е **не примерът, а принудата Да бъдеш добър!** И евреите очевидно са разбрали, че принудата е по-ефективна от примера.

Втората епохална поправка на света са Десетте Божии заповеди, дошли от Моисей (XIV–XIII в. пр.н.л.), както и Библията, в която те са после опаковани и защитени. Те дават приблизителна инструкция *КАК да бъдеш добър*.

Библията може да се резюмира в едно изречение от само 6 думи: *Не причинявай другиму нежеланото от тебе!*, като останалите стотици страници са разяснения и интерпретации по това резюме.

Математиката показва, че всичко (дори емоцията и мистерията на любовта) може да се сведе до числа. Моисей е открил това като е свел морала и доброто до 10 ясни предписания, които да те правят **не религиозен, а добър**, като за целта най-напред се дефинира *Доброто*.

Но Библията ще е принудена да те прави и религиозен, ако не си достатъчно смарт, за да станеш добър и без това.

Според баща ми – дълбинен изследовател на Библията, когото безбожието на Холокоста беше изваляло в стопроцентов атеист* – да практикуваш доброто е висшата, философската степен на познанието за него. А науката, на която разчитаме за подобряване на света, също трябва да е добра, вкл. морална и автентична. Затова негова лична 11-та Божия заповед беше: „*Не плагиатствай!*“ Да, Библията окуражава всеки от нас – според мащаба си – да бъде по-добър от минималния стандарт, изискуем от Десетте Божии заповеди.

Втората поправка, която впрочем е Втората от Десетте Божии заповеди „Да нямаш други богове, освен Мене!“** има едно необявено от Моисей, но фундаментално за историята на европейската история последствие. Тя е вероятно най-дълбокият измежду най-старите корени на съвременния антисемитизъм, наследил през XIX век пост-Исусовия антиюдаизъм. Защото тази Втора Божия заповед възпира срещу самообожествяване всевъзможните египетски фараони, римски императори, християнски царе или съвременни фюрери. А обожествяването на човек, тоест постулирането на неговото непоклатимо съвършенство е най-голямата спирачка пред усъвършенстването на света. И от Втората поправка насам, антисемитизмът се позиционира като абсолютния контраст на поправянето на света.

* В есето си *Две детски преживявания* баща ми много точно датира кога става атеист – на 24 декември 1940 (вж. 5.3.3.2. **Исак Соломон Паси в Паси от Фес** от Антоанета Зоткова.

** Според домашната Библия на семейство Паси, издадена от Минора, С., 1938 г., тази Божия заповед е причислена към Втората, а не към Първата заповед.

Третият еврейски опит за поправка на света остава по-скоро като теория, или експеримент, който така и не се налага като глобална практика. Това е битката на цар Давид (XI–X в. пр.н.л.) с Голиат, която демонстрира как да минимизираме войната, като я сведем до модела *конфликт между двама души*.

Тази трета поправка показва – ако е не е възможно да бъдеш абсолютно добър, как да бъдеш **минимално недобър**. (Убиваш единствено титаничния Голиат, вместо цели армии и невинни хора.) Моделирането на процесите, което математиката, компютрите и големите данни днес ни сервират на тепсия са най-добрият щит за Доброто срещу популизма и непрофесионализма на мнозинството. (Виж Седмата поправка по-долу.) Войната може да се моделира още по-хуманно с игра на шах или чукане с великденски яйца.

Четвъртата еврейска поправка на човечеството е самият Исус Христос (5 г. пр.н.л. – 30 г. н.л.). Той, евреинът ни внушава, *че не само евреите могат, а всички трябва да са добри!*

И ражда християнството, след което идва и Мохамед... Това е изключително интелигентно експортиране на морал. Защото евреите не само не поеврейчват други народи, но и не допускат друг самоволно да се поеврейчи. Заради което, до идването на Христос евреите са де факто монополизирали *правомощието да си добър*. Христос – като извежда монотеизма, Бог и Десетте Божи заповеди извън тясно еврейския периметър – дава шанс и вменява в дълг на всекиго да се докаже като добър евреин.

В следващите векове идват още плеяди евреи, предлагащи секторни поправки на света: Моше Маймонид, Барух Спиноза, Теодор Херцел, Карл Маркс, Зигмунд Фройд, Чарли Чаплин и Уди Алън (не забравяйте хумора – най-еврейският инструмент за оцеляване!), Айзък Азимов (баща на роботиката), Хенри Кисинджър, Гари Каспаров, Стивън Спилбърг, Володимир Зеленски... и т. н., и разбира се, Айнщайн, който постига невъзможното, като хем показва, че светът е неразбираем, хем го поправя. А в наши дни Марк Цукерберг ще ни каже, че Фейсбук е най-масовата съвременна поправка на света. Помислете, ако средно само 200 милиона души правят само по 1 поправка на света годишно, но го правят в продължение на 50 века, днес ще имаме 1 трилион (= 1000 милиарда) поправки от Сътворението до днес. Не е ли това вдъхновяваща цел!

Вероятно всеки достоен евреин се сравнява с поне някого от гореспоменатите и непрекъснато се пита: **Днес аз поправих ли света достатъчно, и как?** И аз не мога да абдикирам от тази отговорност!

Докато обитавах приоритетно света на математиката, всичко беше по-ясно. Там, както направихме с моя екип в няколко кратки статии, можеш да дадеш работеща рецепта за едновременно и светкавично поправяне на всички възможни светове. Достатъчно е да им дадеш имена, за да ги извадиш от анонимност и после да изследваш осязаемите им тела, вместо сянката, които те хвърлят.

Извън математиката е по-сложно и много по-неясно. Там тъкмо едвам-едвам пооправиш един свят и той започва да се разваля, та камо ли много светове и наведнъж да перфекционираш.

Тук, в реалния свят, най-дългогодишно и най-пристрастен останах (засега) към усилията си – прераснали в огромен национален порив – по членството ни в НАТО и ЕС. По една много важна причина: това са системни поправки или *поправки майки*, които раждат поправки, които раждат поправки, които раждат поправки, които раждат...

Не случайно именно ЕС ни позволи да въведем общото зарядно устройство за GSM, което поправи бита на половин милиард европейци. А ОССЕ позволи на моя екип да въведе Монголия през ОССЕ в орбитата на НАТО, което имаше заряд за глобална поправка на света в битката между демокрация и диктатура.

В резюме:

Най-яркият страничен ефект от извеждането на монотеизма извън тесните граници на еврейството е, че огромни човешки маси се заеха с поправката на света и го превърнаха в далеч по-инклузивна институция (виж *Защо нациите се провалят* на Аджемоглу и Робинсън) – такава, която подканя всекиго да помогне на всички да станат добри поправячи на света.

И така идваме до...

Петата поправка на света: създаването на Израел и неговата еманация Мосад. Създаването на Израел дава на евреите спокойствието „в тила“, което е критично необходимо за всякакви други полети на въображението или основни ремонти на света.

Важността на тази поправка личи в разговора от 1973 (около м. септември) между израелския премиер Голда Мейр и тогавашния американски сенатор, а днес президент Джо Байдън, който бил особено разтревожен от съотношението на силите – примерно около 100 към 3 – между враждуващите араби и израелци. Голда му каза: *О, не се тревожи! Ние имаме тайно оръжие в конфликта с арабите: ние нямаме къде другаде да отидем!*

Еврейското въображение – обсебено до 1948 от създаването на еврейската държава, отприщва пълния си потенциал едва след това и създава чудото, наречено днес *Start-Up Nation* (Дан Сенор и Сол Сингер, изд. Мак) – единствената процъфтяваща и зареждаща света демокрация, не само в Близкия Изток, но и от Месопотамия до нос Добра надежда.*

Безспорен съвременен символ на мащаба на израелското градивно въображение е Шимон Перес, който за пръв път посети България през 1997-а, по моя покана. След множеството ни срещи през следващите 22 години, в най-различни наши качества, мога да предположа, че едва ли на Земята е раждана политическа идея, толкова гигантска, че да не може да се побере в главата на Шимон!

Неподражаемият му мащаб е скромно синтезиран в заглавието на една от последните му книги „Няма място за малки мечти“. В личното си посвещение към Гергана и мене през юни 2019 той написа така:

Ние сме толкова млади, колкото са мечтите в умовете ни.

Никога не спирайте да мечтаете!

„Израел – добре, ще каже някой. – Но защо и Мосад?“. Защото Мосад (обобщено име за различните израелски специални служби) е гаранцията за оцеляването и просъществуването на държавата. Тя, като еманация на Израел (описана в книгата на Михаел Бар-Зохар *Няма невъзможна мисия*) се гради върху безграничното въображение на служителите си и е готова да *поправи* или *фиксира* всяка точка на света, когато

* Разбира се, и сред евреи и неевреи, и в Израел, и в САЩ, и в Европа и у нас редовно – има и ще има популисти „псевдо поправячи“, предлагащи да „пренаправят“ или „преосноват“ държавата или света. Засега демократичните институции се справят с тях, но напред ще трябва да разчитаме все повече на Седмата поправка по-долу. Защото поправянето на света не става с революционно преосноваване на държави, а с еволюционен *Тикун Олам*.

библейската справедливост или непоправимостта на света го изискват. Залавянето на Адолф Айхман от Мосад в Аржентина през 1960 и съдебният процес срещу него, както и екзекуцията му в Израел, върнаха частица от вярата в Бог, погубена в Неговите и на Айхман крематориуми и газови камери.

След петата поправка евреите не се страхуват да бъдат евреи. А ако ти не се страхуваш да бъдеш себе си, и другите не се страхуват да са с тебе, което правило доведе до Авраамовите споразумения днес.

А когато един се окуражи да си е той, всички се окуражават да са си те.

Шестата поправка на света не е еврейска по направа, макар да е провокирана от Войната и най-кошунственото ѝ проявление – Холокоста и концлагерите.

Това е *Новият световен ред*, инициран между Рузвелт и Чърчил в Атлантическата Харта през август 1941 и неговите политически и икономически институции, сред които са и Планът „Маршал“, и НАТО, и Европейския съюз, които възродиха Европа от пепелищата на Войната.

ЕС, НАТО, ОИСР и пр. стълбове на демократичната глобализация са мощни, но уви – рядко (или в момента никак) използвани от България инструменти за систематично поправяне на света.

Шестата поправка показва, че предишните пет вече работят и са ъпгрейднали света до степен, че той да започва сам да ъпгрейдва себе си – като самообучаващия се изкуствен интелект.

Днес агресията на Русия срещу Украйна и манифестиралия се покрай нея Квартет на мрака: Русия – Китай – Иран – КНДР, трябва да роди нов цикъл от пориви за нови приложения на тази шеста поправка на света! *Новият световен ред* е очевидно овехтял и е време за замяната му с *По-нов*, и пак *Тикун Олам*.

Седмата поправка на света предстои, тя е прозрение и прогноза, а не още факт. Тя е: *Бог не е Той, не е Тя, не са Те*.

Бог съм аз, поправящият света. В името на Щастieto, вдъхновено от Доброто.

Констатацията, че светът ще е винаги измеримо поправим, както и това, че Щастieto е число, подлежащо на ежедневно оптимизиране, публикувах през 2017 в моя TEDx Talk *i-Democracy*, в ЮТюб. Там конструираме математическа концепция за софтуер, гарантиращ устойчиво, безсрочно и обективно „поправяне на света“, съобразено с локална или глобална представа за Щастие. Този софтуер ще лицензира (точно както се лицензира пилот на самолет) компетентните да избират или да бъдат избрани за управляващи държавата. Държава се управлява много по-сложно и крие много повече рискове от управление на самолет, влак, кораб, кола и всяка друга машина и само проверено компетентният трябва да има достъп до това.

Подходът прилича на моделиращата битка между Давид и Голиат, но не дава нито една жертва. *i-Democracy* е засега най-перфектната предстояща поправка на света и тя, въпреки инертността и съпротивата на световните лидери, ще елиминира дефектите, от които демокрацията опитва да се отърси от зараждането си преди 25 века, та чак до днес.

Седмата поправка е и цел, но и инструмент за *Тикун Олам*, побеждаващ уюта на популизма и неговите пристрастяващи изкушения. Тя казва, че решенията са в **научното знание, което произтича от образование и произвежда въображение** – нещо, в което евреите, осъзнато или не, винаги са вярвали.

Неслучайно миниатюрната еврейска популация от едва 0.2% от човечеството притежава над 20% от всички нобелови награди, тоест евреите са около 100 пъти свръхпредставени в този храм на знанието. И в хрониката *Паси от Фес* също ще видим как често в живота на фамилията Паси знанието и образованието са били водещ житейски мотив, веднага след оцеляването, разбира се. Но за оцеляването, пак знанието е обичайното спасителното разковниче.

Семейният култ към образованието ни е движил или съпътствал от Йерусалим до Фес и от Фес през Испания до Пловдив и Софийския университет, до университетите във Виена, Загреб, Франция, Америка и другаде и той оформя *ценностна система*, която се влива в родовия имунитет!

Тя също подрежда йерархично дузините отличия, ордени и признания, получавани у дома. Разбира се, удовлетворението идва не от отличието, а от забелязаното дело, довело до него. Това важи и за ул. „Елиезер Калев“ в Пловдив, и за връх Паси на остров Ливингстън, Антарктика. Но вероятно най-силен заряд за възпитание на следващите поколения засега има наречената на професор Исак Паси Аудитория № 41 на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

А житейската еманация на Седмата поправка и това, което я прави най-разбираема е **шахматът**, играта, в която предвиждането празнува своя триумф.

Затова освен голямата ни стенна карта на света, домашната библиотека и илюстрираната семейна Библия (която се предава вече през четири поколения), другият неизменен семеен атрибут е шахът.

Майка ми – самата тя ендокринолог, изобретател и иноватор – ме учеше предимно на живата природа във всевъзможните ѝ измерения и затова и до днес не се отлепвам от National Geographic. А баща ми беше моят първи учител по шах, в добавка към уроците му по география, Библия, английски, логика, философия и морал. Той ненавиждаше празнословието и обличаше инструкциите си в лаконични фрази, а когато беше възможно – и в латински сентенции.

Кратките правила, които той ми преподаваше върху шахматната дъска се оказаха житейски универсални:

1. **Планирай!** По-добре да играеш с грешен план, отколкото без план!
2. **Не подценявай противника!** Не разчитай на грешката му!
3. **Разузнавай!** Докато нападаш, не забравяй отбраната и си пази гърба!
4. **Приоритизирай!** Когато се решава съдбата на света, не се занимавай с прахта по улиците!
5. **Уважавай противника!** Подай му накрая ръка! Ако те е победил – с благодарност за наученото, ако си го победил – със смирение.
6. **Ще станеш по-добър само в игра с по-добри!**

И до днес чувам тези правила и се опитвам да ги спазвам и предавам „нататък“.

Да, за евреите играта на шах е важна част от подготовката им да поправят света. И затова минималната еврейска популация от едва 0.2 % от световното население е излъчила около 50 % от световните шампиони по шах, сред които евреите са оказват 250 пъти свръхпредставени.

Защо евреите вярват, че могат да поправят света? Категоричният отговор идва от сериала „*Разследване на самолетни катастрофи*“ на *National Geographic*. След всеки авиоинцидент световните законодатели във въздухоплаването първо го разследват, а после вземат светкавични и всевъзможни мерки той да не се повтаря. Именно затова днес аеронавтиката и космонавтиката са (сред) най-перфектните човешки дейности.

Да не повтаряш грешките си е първата стъпка към съвършенството. Евреите искат да перфекционират така и живота, и света. Те са създали Бога, създал света само за шест дни, който срок не е за хвалба! Защото ние, българите знаем, че *бързата работа е срам за майстора*. И като не могат вече да поправят изпуснатия като дух от бутилка Авраамов Бог, евреите са принудени да поправят неговото основно творение – света.

Съвършеният свят едва ли е обозримо постижим. Защото Злото има – макар и намаляващо – запазено засега място в него. Но Щастieto не е в мировото съвършенство, а в ежедневните опити да го постигнем – с карта, поправена Библия, библиотека и шах. Или по друг добър начин...

Специални благодарности за създаването на тази книга дължа:

- На авторката Антоанета Зоткова – за търпеливия професионализъм и съвестния педантизъм в продължение на години, както и на всички, които ѝ съдействаха.

- На Фондация „Конрад Аденауер“ – както за финансовата подкрепа, така и за това, че тя – и нейният патрон преди нея – поправят Европа и света успешно вече осмо десетилетие.

- На семейството ми – за устойчивата подкрепа и търпението към моментите, в които духом или тялом съм се отлъчвал по дебрите на сагата Паси.

- На прочелите и допълвали текста и документацията и специално на: Виктор Меламед, посланик проф. Владимир Градев, посланик Димитър Михайлов, Димитър Райчев – летописец на Пловдив, историка Иван Илчев, Илко Минев, Максим Бехар, Марин Делчев, доц. Румяна Христиди – за критичните им погледи на историци, хебраисти, арабисти, балканисти, журналисти, летописци и пътешественици. Те опитваха и понякога успяваха да поправят опитите ми за *поправки* на света.

- На страхотния екип на Атлантическия клуб, поддържащ вече 33 години цялата ни професионална и семейна документация, и специално на Мадлена Маринова, Мая Костова и Мария Сапунджиева, с които започнахме преди десетилетия, на д-р Ангел Апостолов, досегашен директор на нашия архив и на неговия приемник Теодор Миронов.

- На доц. Димитър Желев, Стефани Величкова и Денис Урумов за картирането на „Одисея Паси“, на Илинка Чергарова за реставрацията на документите ни и на Адела Кац, с която предците ни почитат един до друг в еврейските гробища на Пловдив.

- На издателство „Фабер“, работата с което е продължаващо пътешествие по географията на Щастieto.

Пасха, 5783
(9 април, 2023)

БИБЛИОГРАФИЯ

Докинс, Ричард. Делюзията бог, превод от Ю. Антонов. *Изток-Запад*, С., 2008.

Аджемоглу, Д. и Д. А. Робинсонм. Защо нациите се провалят. Превод от Ж. Ценова. *Изток-Запад*, С., 2013.

Сенор, Д. и С. Сингер. Нация новатор: история за израелското икономическо чудо. Превод от О. Дъскарев. *Мак*, С., 2009.

Бар-Зоар, М. и Н. Мишал. Няма невъзможна мисия: мисии, в които специалните части на Израел предизвикват смъртта. Превод от С. Георгиева. *Ентусиаст*, С., 2018.

Крейг, Айона. Йеменската история в опасност. *Нешънъл Джиографик България* (2023, януари, бр. 1).

Милков, Георги. Мони Паси – белият африканец. *в. 24 часа*, 12 юни 2006.

Паси, Исак. Автобиография. Две детски преживявания. *Захарий Стоянов*, С., 2013, с. 98–99, 143.

Паси, Исак. Биография на духа. *Захарий Стоянов. Св. Климент Охридски*, С., 2007.

Перес, Шимон. Няма място за малки мечти. *Труд*, С., 2018.

Бар-Зоар, Михаел. Шимон Перес – биография. *Български писател*, С., 2009.

Илюстрирана Библия. *Менора*, С., 1938.